

Національна академія наук України
Інститут історії України
Дипломатична академія України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України
Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин
Представництво фонду Ганса Зайделя в Україні
Сіверський інститут регіональних досліджень

Україна та Німеччина: міждержавні відносини

Збірник наукових праць

Київ – Чернігів
Сіверський центр післядипломної освіти – 2018

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/10doc.php>.
2. Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год / отв. ред. и отв. сост. О.К. Иванцова. Москва, 2014. 1087 с.
3. Гнатюк С.П. Внутрішня політика Гетьмана П. Скоропадського (1918 р.): Українська історіографія проблеми. Дис. ... канд. істор. наук. К., 2002. 249 с.
4. Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр.: монографія. Тернопіль: Астон, 2009. 520 с.
5. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). К., 2003. 607 с.
6. Матвієнко В.М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. К., 2003. 435 с.
7. Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української Держави (травень–грудень 1918 р.): дис. ... канд. іст. наук. К., 1997. 190 с.
8. Осауленко Л., Засекін В. Гетьман Павло Скоропадський. Луцьк, 2003. Кн.1. 592 с.
9. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. К., 2003. 280 с.
10. Пиріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К., 2016. 518 с.
11. Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). К., 2004. 217 с.
12. Проданюк Ф. Внутрішня політика Української держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року): дис. ... канд. іст. наук. К., 1997. 217 с.
13. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 років. Харків, 1996. 120 с.
14. Рафаловський Є. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського: дис. ... канд. іст. наук. К., 2007. 198 с.
15. Реєнт О. Павло Скоропадський. К., 2003. 304 с.
16. Савченко В. Павло Скоропадський – останній гетьман. Харків, 2008. 380 с.

References

1. Hai-Nyzhnyk P. Torhivel'no-promyslova polityka uryadu Ukrayins'koyi Derzhavy Het'mana Pavla Skoropads'koho 1918 r. Available at: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/10doc.php>.
2. Hetman P.P. Skoropadskyy. Ukrayna na perelome. 1918 hod / otv. red. y otv. sost. O.K. Yvantsova. Moskva, 2014. 1087 p.
3. Hnatyuk S.P. Vnutrishnya polityka Het'mana P. Skoropads'koho (1918 r.): Ukrayins'ka istoriografiya problemy. Dys. ... kand. istor. nauk. K., 2002. 249 p.
4. Datskiv I.B. Dyplomatiya ukrayins'kykh derzhavnykh utvoren' u zakhysti natsional'nykh interesiv. 1917–1923 rr.: monografiya. Ternopil': Aston, 2009. 520 p.

5. Kapelyushnyy V. Zdobuta i vtrachena nezalezhnist': Istoriohrafichnyy narys ukrayins'koyi derzhavnosti doby natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' (1917–1921 rr.). K., 2003. 607 p.
6. Matviyenko V.M. Polityka UNR ta Ukrayins'koyi Derzhavy shchodo novopostalykh derzhavnykh utvoren' na terytoriyi kolyshn'oyi Rosiys'koyi imperiyi (1917–1921 rr.): dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.02. K., 2003. 435 p.
7. Myakota S.Ye. Ekonomichna polityka uryadu Ukrayins'koyi Derzhavy (traven'–hruden' 1918 r.): dys. ... kand. ist. nauk. K., 1997. 190 p.
8. Osaulenko L., Zasyekin V. Het'man Pavlo Skoropads'kyy. Luts'k, 2003. Kn.1. 592 p.
9. Papakin H. Pavlo Skoropads'kyy: patriot, derzhavotvorets', lyudyna. Istoryko-arkhivni narysy. K., 2003. 280 p.
10. Pyrih R. Diyal'nist' uryadiv het'manatu Pavla Skoropads'koho: personal'nyy vymir. K., 2016. 518 p.
11. Prytulyak P. Ukrayina i Brest-s'kyy myr: vid pidpysannya do vykonannya (1917–1918 rr.). K., 2004. 217 p.
12. Prodanyuk F. Vnutrishnya polityka Ukrayins'koyi derzhavy (29 kvitnya – 14 hrudnya 1918 roku): dys. ... kand. ist. nauk. K., 1997. 217 p.
13. Radchenko L. Suchasna istoriografiya natsional'no-demokratychnoyi revolyutsiyi v Ukrayini 1917–1920 rokiv. Xarkiv, 1996. 120 p.
14. Rafalovs'kyy Ye. Prodovol'cha polityka uryadiv Ukrayins'koyi Derzhavy het'mana Pavla Skoropads'koho: dys. ... kand. ist. nauk. K., 2007. 198 p.
15. Reynt O. Pavlo Skoropads'kyy. K., 2003. 304 p.
16. Savchenko V. Pavlo Skoropads'kyy – ostanniy het'man. Kharkiv, 2008. 380 p.

УДК 94 (477) «1918»

Павло Гай-Нижник,
доктор історичних наук,
завідуючий відділу історичних студій
Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України (Україна, м. Київ)

ДИПЛОМАТИЧНІ КОНТАКТИ НА НАЙВИЩОМУ РІВНІ МІЖ НІМЕЦЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ У 1918 Р.: ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті висвітлюються передумови, завдання, перебіг та підсумки офіційного візиту гетьмана всієї України Павла Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р. Відстежено усю хронологію перебування української делегації в Німеччині й, зокрема, зустрічі гетьмана України П. Скоропадського з кайзером Німецької імперії Вільгельмом II, райхсканцлером Німеччини бароном Г. фон Гертінгом, принцем Генріхом Пруським, заступником державного секретаря Г. фон Буше-Гадденгаузенном, фельдмаршалом П. фон Гінденбургом, генералом Е. фон Людendorфом та іншими державно-політичними і військовими діячами Райху. Змальовано відвідини гетьманом України німецьких міст, а також заводів Б. Круппа в Ессені та імператорського

флоту у Кілі тощо. Зазначено на успіхах та невдачах візиту, а також на зусиллях української дипломатії закріпити позитиви від гетьманського візиту в нових геополітичних умовах осені 1918 р. Згадано також про перебування в Україні принца Фрідріха-Християна Саксонського (сина останнього короля Саксонії Фрідріха Августа III) та молодшого брата короля Баварії Людвіга III Віттельсбаха, сина баварського принца-регенту Луїтпольда Баварського, генерал-фельдмаршала Баварії та Німецької імперії принца Леопольда Баварського, а також про візит до Німеччини української делегації на чолі з прем'єр-міністром Ф. Лизогубом в контексті зовнішньополітичних інтересів Української Держави.

Ключові слова: дипломатія, Скоропадський, Вільгельм II, Гетьманат.

Pavlo Hai-Nyzhnyk,
*Doctor of Historical Sciences,
 Head of the Department of Historical Studies
 of the Research Institute of Ukrainian Studies
 of the Ministry of Education and Science of Ukraine
 (Ukraine, Kyiv)*

Diplomatic contacts at the highest level between the German Empire and the Ukrainian State in 1918: personal dimension

The article covers the preconditions, tasks, course and outcome of the official visit of the Hetman of the entire Ukraine Pavlo Skoropadsky to Germany in September 1918. The whole chronology of the Ukrainian delegation's stay in Germany and, in particular, the meeting of Hetman of Ukraine P. Skoropadsky with the Kaiser of the German Empire by Wilhelm II, the district Chancellor Germany by Baron G. Von Gerting, Prince Henry Prusky, Deputy Secretary of State G. Von Busch-Huddengauzen, Field Marshal P. von Hidenenburg, General E. von Ludendorf and others public-political and military leaders of Reich. The visit of the hetman of Ukraine to the German cities, as well as the works of B. Krupp in Essen and the Imperial Navy in Kiel, is depicted. It is noted about the successes and failures of the visit, as well as the efforts of Ukrainian diplomacy to consolidate the positivities from Hetman's visit in new geopolitical conditions in the autumn of 1918. It is also mentioned that Prince Frederick-Christian Saxon (the son of the last king of Saxony Friedrich August III) and the King's younger brother Bavaria Ludwig III Wittelsbach, the son of the Bavarian prince-regent Luitpold Bavarian, General Field Marshal of Bavaria and the German Empire of Prince Leopold of Bavaria, as well as a visit to Germany of Ukrainian His delegation headed by Prime Minister F. Lyzohub in the context of the foreign policy interests of the Ukrainian State.

Key words: diplomacy, Skoropadsky, William II, Hetmanate.

Наприкінці літа 1918 р. військове становище Німеччини на Західному фронті кардинально змінилося, наступ альянтів під командуванням маршала Ф. Фоша наближав німецьку армію до критичної межі, зростала напруга й у середині держави. Усе це зумовило поглиблення ставлення німецького уряду щодо України й початок щільнішого зближення між очільниками держав – кайзером Вільгельмом II і

гетьманом П. Скоропадським. Відтак дипломатичні служби обох країн розпочали підготовку до особистої зустрічі голів держав на вищому рівні.

12 серпня 1918 р. голова Ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуб доповів урядовцям про свій намір здійснити службову поїздку до Берліна [19, арк. 162]. 17 серпня 1918 р. до Німеччини відбула офіційна урядова делегація Української Держави на чолі з головою Ради міністрів Ф. Лизогубом та у складі заступника міністра закордонних справ О. Палтова й особистого ад'ютанта гетьмана, князя В. Кочубея (у якості секретаря)¹. У Берліні члени делегації провели кілька зустрічей та обговорень торговельно-економічних і політичних проблем з державним секретарем закордонних справ Німеччини П. фон Гінце.

На переговорах було розглянуто також питання ратифікації Берестейського договору, холмську, донську, кримську й бессарабську проблеми, а також окремі деталі фінансово-економічного характеру. З'явилися зрушення і в наболілому питанні щодо армії та флоту. Звісно ж, відвідини такого рангу готувало все українське Посольство в Берліні, зокрема й посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель [3, с. 28–36]. Делегація відвідала майже усі промислові центри цієї країни. У самій Німеччині утворилася спілка «Ausfuhr Gesellshaft», що об'єднала навколо себе фінансово-промислові кола, зацікавлені в розвитку торгівлі з Україною (саме на «Ausfuhr Gesellshaft» німецька сторона поклала великі надії в плані економічної експансії в Україну й заволодіння її ринком). Делегація, власне окрема група на чолі з В. Кочубеєм, шукала у Німеччині також і нових економічних партнерів, а також вела досить плідну та енергійну боротьбу з монополістськими зазіханнями «Ausfuhr Gesellshaft» [5, с. 353–396].

Візит мав досить успішні наслідки для України. Проте виявилися й прикрі інциденти. Йдеться, зокрема, про надруковане у німецьких газетах інтерв'ю голови українського уряду Ф. Лизогуба, якому німецькі журналісти приписали думки про нібито можливість співіснування України з Росією на засадах Переяславського договору часів гетьманату Б. Хмельницького. Цей факт збентежив членів Ради міністрів у Києві, які на своєму засіданні 23 серпня 1918 р. мали зв'язок прямим дротом із Берліном й заслухали заяву свого прем'єр-міністра з цього приводу. Ф. Лизогуб завіряв колег, що сталося прикре непорозуміння через неправильний переклад його слів німецькими журналістами. Насправді ж, стверджував Ф. Лизогуб, він говорив про минуле України, що було обперте на Переяславський договір, а щодо тогочасної Української Держави – було підкреслено її повну самостійність. У підсумку, у відповідності із викладеними з Берліна Ф. Лизогубом аргументами, члени Ради міністрів у Києві ухвалили доручити міністрові закордонних справ Д. Дорошенку виробити спростування інтерпретації слів українського прем'єра німецькою пресою й опублікувати його у газетах [19, арк. 178].

Крім того у Німеччині Ф. Лизогуб і О. Палтов не змогли остаточно розв'язати проблему створення українського війська й передачі німцями Україні Чорноморського флоту. Відтак приїзд до Берліна голови українського уряду та заступника

¹ Для налагодження успішного товарообміну з державами Четверного союзу ще у травні 1918 р. з Києва у Німеччину було відправлено спеціальну Торговельну делегацію до Центральних держав з питань промисловості, торгівлі та сільського господарства на чолі з В. П. Кочубеєм.

міністра закордонних справ, що водночас був довіреною особою глави Української Держави [4, с. 58–69], став лише прелюдією до більш вагомої дипломатичної події – особистої зустрічі кайзера Вільгельма II та гетьмана П. Скоропадського.

Перш за все, цікавим є те, що про плани гетьмана відвідати Німеччину ні в палаці, ні в уряді, ані у його ж особистому Штабі та серед охорони ніхто нічого не знав. Не знав ні начальник його власного Штабу Б. Стеллецький, ні комендант гетьманського палацу К. Прісовський, ані начальник Особливого (Осібного) відділу Д. Бусло та інші.

Уся підготовка до поїздки була прихована непроникливою таємницею й здійснювалася винятково німецьким командуванням, а в гетьманському палаці – особистим представником німецького імператора графом В. Алвенслебеном. Начальник Штабу гетьмана Б. Стеллецький дізнався про візит П. Скоропадського до Німеччини тільки у день його від'їзду лише близько другої–третьої години дня тільки після того як гетьман узяв з нього чесне слово про збереження таємниці². Тож, коли дізнавшись, що від'їзд відбуватиметься у цілковитій таємниці та серед ночі, начальник Штабу гетьмана запитав, чи потрібно віддати розпорядження щодо потяга. П. Скоропадський відповів йому, що усе це вже зроблено німецьким штабом. Близько часу ночі до під'їзду гетьманського будинку було подано німецькі штабні автомобілі й П. Скоропадський у цивільному вбранні у супроводі свого ординарця А. Західова, графа В. Альвенслебена, ад'ютанта Г. Зеленецького та особистого радника і заступника міністра закордонних справ О. Палтова поїхав на столичний залізничний вокзал.

Там на них вже очікував підготовлений Генеральним штабом німецьких військ в Україні потяг, до якого був посаджений батальйон німецької ж піхоти з великою кількістю кулеметів. До хвоста потяга було причеплено два салон-вагони: передостанній – для українського гетьмана, а останній – для начальника залізниці. У самому салон-вагоні біля кожних дверей стояло по німецькому вартовому, а на майданчику вагона – кулемет. Прибувши на вокзал у цивільному вбранні (у чорному осінньому пальто й чорному капелюхові-казанці), гетьман П. Скоропадський, маючи вкрай сконфужений вигляд, швидко увійшов до вагона. «Дійсно, – розмірковував з цієї картини очевидець, начальник гетьманського Штабу Б. Стеллецький, – цей від'їзд швидше нагадував відправку якогось злочинця, а не відбуття зі своєї резиденції голови держави» [22, арк. 159–160].

Про від'їзд гетьмана до Німеччини для зустрічі з імператором Київ дізнався з газет лише наступного дня. Начальник власного Штабу гетьмана занотував, що несподіване зникнення П. Скоропадського з палацу край вразило його службовців, а надто гетьманського коменданта К. Прісовського, який був неабияк ображений такою недовірою до його особи, для багатьох же заздрісників та прихованих недоброзичливців легше було перенести грім над головою, аніж дізнатися цю новину [22, арк. 161–162].

Український гетьман виїхав з Києва до Німеччини з офіційним візитом 2 вересня 1918 р. у супроводі свого ординарця А. Західова, німецького графа В. Альвенслебена, ад'ютанта Г. Зеленецького та особистого радника і заступника міністра

² Сам П. Скоропадський писав у спогадах, що у день свого від'їзду (2 вересня 1918 р.) він повідомив про це Раду міністрів під час її вечірнього засідання.

закордонних справ О. Палтова. На порядку денному відвідин було вирішення важливих питань внутрішньої і зовнішньої політики України, зокрема розв'язання холмського, бессарабського та кримського вузлів, а також питання отримання згоди Берліна на передачу Українській Державі Чорноморського флоту та на формування національної української армії для боротьби з більшовиками. Сам П. Скоропадський так згадував про мету візиту до Німеччини: «Усі ці гострі питання переконували мене в необхідності їхати у Берлін, і я сказав барону Мумму, що хочу їхати у Берлін... Нарешті, в останніх числах серпня я отримав повідомлення по таємному від Мумма, що імператор запрошує мене 5-го на побачення з ним в Вільгельмсауе. Як я вже казав раніше, я відчував, що їхати у Берлін потрібно, позаяк ціла низка питань могла бути вирішена мною тільки там. З них, звичайно, найголовнішим було чітке визначення нашої політики щодо більшовиків і, в залежності від цього, підготовка української армії, головним чином, з офіцерського складу, на зразок денікінської, для спрямування на наші кордони і звідти, за першої нагоди, для вторгнення у Великоросію» [18, с. 271].

3 вересня 1918 р. спеціальний потяг Української Держави із гетьманом всієї України прибув у Потсдам, а 4 вересня – до столиці Німеччини [9, с. 1]. На вокзальному двірці його зустрічав сам імператор Вільгельм II з оточенням, серед якого був і посол Української Держави барон Ф. Штейнгель. По виході з вагону й привітання з німецьким імператором вони разом пройшли перед почесною сотнею одного з німецьких гвардійських полків, оркестр якого виконав український гімн, а потім разом із сотнею промарширував високим ефектним німецьким кроком перед очільниками двох держав [25, с. 3]. У Берліні висока українська делегація зупинилася в готелі «Adlon». Візит гетьмана до Німеччини був насичений перемовинами та зустрічами.

5 вересня о першій годині дня П. Скоропадський відвідав Посольство Української Держави в Берліні, де йому були представлені усі чини дипломатичного представництва [6, с. 22–38]. Після цього гетьман виявив згоду знятися на пам'ятну світлину в колі дипломатів і співробітників посольства, а опів на другу дня усі присутні поснідали із високим гостем.

О 20-й годині вечора П. Скоропадський, у супроводі свого почету (О. Палтов, Г. Зеленецький, А. Західов) та посла України в Німеччині барона Ф. фон Штейнгеля мав зустріч із райхсканцлером Німеччини бароном Г. фон Гертінгом, його дружиною та заступником державного секретаря Г. фон Буше-Гадденгаузенем. Ввечері того ж дня райхсканцлер дав гетьманові урочистий обід на сто персон, після якого відбувся великий прийом (раут) за участю української делегації, старших чинів українського посольства, німецького дипломатичного корпусу, міністрів і вищих військових та цивільних урядовців.

Вранці 6 вересня гетьманові П. Скоропадському наніс візит-відповідь райхсканцлер Г. фон Гертінг, після чого голова Української Держави з почетом відбув у Кассель, де відвідав місцеву картинну галерею.

Того ж вечора офіційна українська делегація вирушила до замку Вільгельмсгеге у 6 км від Касселя, де перебував кайзер Вільгельм II. Під час першої ж зустрічі сам

на сам між гетьманом та імператором П. Скоропадському було вручено німецьку нагороду – великий хрест ордена Червоного Орла³. Після цього Вільгельм II запросив до свого кабінету О. Палтова й чинів гетьманського почету, яким також було вручено відзнаки німецьких орденів [12, с. 264].

Наступного дня (7 вересня), за сніданком, О. Палтов і Г. Зеленецький сиділи обабіч імператора, а гетьман навпроти кайзера. Як повідомляло офіційне Українське телеграфне агентство (УТА), візит носив надзвичайно привітний і щиросердний характер. За столом імператор виголосив промову і підняв тост за славу пана гетьмана й процвітання України [14].

Кайзер Вільгельм II, власне, тостував до П. Скоропадського такими словами:

«Пане Гетьман! Припала мені велика честь вітати в Німеччині Вашу Ясність, як покликаного заступника українського народу і його правительства і я хотів би дати вираз мого живого вдовolenня, що дружні взаємовідносини між Україною і Німецькою державою наслідком сих відвідин одержують видиме потвердження. Наслідком роботи Антанти накинена світові і мимо признаної неосягаємості їх воєнних цілей в злочиннім божевіллі продовжувана кровава війна завдала також і Україні важкі рани. Коли по освободженню народніх сил, Українці, поневолені в російській царській імперії, нав'язуючи до своєї ставної історії проголосили себе окремою державою і звернулися до Німеччини з просьбою аби вона допомогла їм в уладженню їх держави, подав я радо руку, аби дати їм бажану допомогу. Моє правительство і правительства моїх високих союзників перейняли завдання створити Україні міжнародно правні основи для її державного значіння і наші армії помагали в сім, аби в краю, завести супокій від якого охороною могла би розпочатися будова держави. Внесені і підперті широкою масою українського хліборобства і люблячого лад міщанства розпочали відтак Ваша Ясність з оглядністю і силою будову України до новоупорядкованого державного твору, і створивши права і закони поклали основи волі і ладу. Міщанин може на будуче без перешкоди віддатися своїому заняттю, а хлібороб управляти своєю рілю і збирати плоди своєї праці. Богато ще

³ Орден був заснований королем Пруссії Фрідріхом Вільгельмом II (1744–1797). Гаслом ордену стали слова «Sincere et Constante», що перекладаються як «Щирий та Вірний» або «Щирий та Постійний». Певний час орден був найвищою відзнакою країни. На ньому було зображено червоного орла з розкритими крилами. На грудях в орла був чорно-білий щит (малий герб Гогенцоллернів).

Існувало шість класів ордену: Великий хрест – його носили на орденському ковнірі патрони ордену; I клас – стрічка з хрестом ордену на перев'язі та зірка на ліву сторону грудей; II клас – хрест на шиї та зірка на ліву сторону грудей; III клас – хрест на стрічці на ліву сторону грудей; IV клас – хрест на стрічці на ліву сторону грудей. Медаль на стрічці на ліву сторону грудей. Стрічка ордену була білого кольору з двома жовтогарячими просвітами коло обох країв. Однак в деяких ситуаціях орден носили на стрічці Німецького Хреста, та на чорній стрічці з трьома білими просвітами. Останній варіант надавався по трьох бойових нагородженнях хрестом ордену. Варіант без мечів надавався державним керівникам та службовцям. Так хрест ордену третього класу можна було отримати за 50 (sic!) років безперервної та бездоганної служби кайзеру. Звичайно, як і було заведено в часи Фрідріха II, мечі надавалися за заслуги у військовій службі. Існували ще «додатки» у вигляді окремої пари мечів, корони та дубового листа, що надавалися за бойові заслуги та чергове нагородження тою самою відзнакою. Існував також варіант нагороди ордену у вигляді ажурної зірки, що надавався не християнам (такий самий спосіб існував у Російській імперії з орденом святого Георгія «для іновірців»).

Найголовнішою ознакою ордену була його «клубна» властивість. На відміну від інших орденів, до яких приймалися переважно лише у якості нагородження цивільного та військового характеру, до Червоного Орла приймали людей з відкриттям можливості впливу на вищу політику німецької держави, та й не тільки. І навіть через багато років по офіційному закритті ордену, його знак ставив нагородженого на особливий щабель соціального положення. Серед кавалерів ордену були вищі генерали уряду Німеччини та Австро-Угорщини, міністри, а також німецькі фельдмаршали П. Гінденбург та Е. Людендорф.

належить зробити. Але вже тепер зробили Українці під діяльним проводом Вашої Ясности далеку дорогу внутрішнього закріплення і забезпечили собі тим самим основи будучого розвитку. А що при сім, наслідком обопільної праці перебуваючих на Україні німецьких військ і урядників з українськими властями між нашими обома народами що раз більше зачинають розвиватися відносини обопільного довіря, – се справляє мені особливу радість. Позвольте мені Ваша Ясности висказати мою тверду надію, що політичні і господарські взаємини між Німеччиною і Україною, які є покликані до взаємного доповнювання себе, будуть все краще розвиватися. Його Ясність Гетьман, ура!» [23, с. 1].

У своїй промові, виголошеній українською мовою, П. Скоропадський сердечно дякував Вільгельму II:

«Ваша цісарська і королівська Величності! З чувством глибокої вдячності вислухав я ласкаві слова, які Ваша Величність зволили до мене звернути. Сі слова найдуть в цілій Україні вдячний відгук. В страшних терпіннях, які повстали наслідком теперішньої війни, як ясні зорі будучого мира пробудилися національні чувства дотепер поневолених народів. При могутній допомозі німецької держави та її високих союзників досягнув український нарід міжнародно-правні основи для його державної незалежності і самостійності. Будова сеї нової держави вимагає від мене і моїх співробітників найбільших зусиль. Найласкавіше прийматте, яке дали мені Ваша Величність, вважатиме цілий український нарід доказом доброзичливості Вашої Величності для молодої України, воно додасть нам сили перевести важні завдання, які нас ще ждуть. Враз в Вашою Величністю можу висказати тверду надію, що політичні і господарські взаємини між могутною німецькою державою і Україною, які вже так щасливо розпочалися, будуть все поглиблятися на добро обох народів. Іменем вдячного українського народу, як гетьман всієї України підношу чарку на здоров'я Вашої цісарської і королівської Величності і на славу будучину хороброго і вірного німецького народу. Його Величність німецький цісар, ура!» [23, с. 1].

Цікаво, що після сніданку та загальної бесіди із П. Скоропадським імператор відійшов разом із ад'ютантом та Й. Берхемом перемовитися особисто з товаришем міністра закордонних справ і, водночас, особистим секретарем і довіреною особою гетьмана О. Палтовим [18, с. 276]. Цей факт, з свого боку, свідчить про вагу, яку мав у гетьманському істеблїшменті той германофільськи налаштований «сірий кардинал» П. Скоропадського.

О 3-й годині по полудню гетьман розпрощався з цісарем і від'їхав до Берліна. Того ж дня П. Скоропадський мав бесіду також і з німецьким міністром закордонних справ П. фон Гінце, після чого відвідав послів союзних держав та іспанського посла (старшину дипломатичного корпусу в Берліні). Увечері гетьман разом із кайзером та почетом супроводу з обох сторін й німецьким послом в Україні А. фон Муммом насолоджувалися виставою в берлінській імператорській опері. Зауважу принагідно, що увесь час візиту П. Скоропадського кайзер Вільгельм II називав гетьмана не інакше як «Ваша Світлість Ясновельможний», що звісно ж тішило самолюбство очільника Української Держави. О 20-й годині українська делегація вже вечеряла

у Ганновері в імператорських кімнатах вокзалу разом із графом Й. фон Берхемом, графом В. фон Альвенслебеном та Майєром.

8 вересня гетьман відбув із поїздкою у Спа, де поснідав і зустрівся із фельдмаршалом П. фон Гінденбургом, а потім – були відвідини вілли Кугель та її власника Б. Круппа й оглядини його заводів в Ессені.

Увечері ж на П. Скоропадського очікувала вечеря у Кельні у присоборному готелі. Не буде зайвим також нагадати, що наслідком відвідин заводів відомого промислового магната Болена Круппа в Ессені, де чудово, як на ті часи, було налагоджено побутове життя робітництва, П. Скоропадський загорівся намірами створити робітничі міста-сади в Україні.

Сам гетьман з цього приводу згадував: «Мене не стільки в даному випадкові цікавили заводи, які вимагали значно більшого часу для вивчення їх, спеціальної підготовки, котрої в мене не було, скільки питання постановки робітничого питання, робітничі містечка, про які мені доводилося стільки читати та чути. Останнє мало особливу цікавість для мене в зв'язку з тим новим Києвом, який ми передбачали будувати в майбутньому і при якому хотілося використати весь досвід Заходу. Все, що я бачив в Ессені, перевищило всі мої очікування» [18, с. 276].

9 вересня П. Скоропадський повернувся до Берліна й відвідав, зокрема, ставку німецького Верховного головнокомандування, де мав зустріч з П. Гінденбургом та Е. Людендорфом. Однією з головних тем була справа української армії, зокрема йшлося про перший набір новобранців до семи армійських корпусів, старшинські кадри для яких вже було приготовано. Раніше німці противилися створенню нової армії Української Держави, проте зрештою погодилися на початок її формування у листопаді 1918 року. За цей же час, окрім німецького Генерального штабу, гетьман відвідав також і Вищу військову академію та інші установи.

Наступного дня (10 вересня⁴) П. Скоропадський разом з Вільгельмом II відбув у Кіль для зустрічі з братом кайзера принцем Генріхом Пруським. Під час подорожі гетьман порушив перед кайзером справу передачі Українській Державі кораблів Чорноморської флотії, частина якої все ще знаходилася в руках німців. Питання було розв'язано схвально для України (що й буде виконано в середині жовтня 1918 р.), а набір перших новобранців-моряків було узгоджено здійснити в половині листопада 1918 р.

У Кілі на імператорській пристані гетьманові було урочисто представлено почесну сотню з кайзерівської яхти «Гогенцолерн», яка складалася з матросів найбільшого зросту. Оркестра прекрасно виконала український гімн. Уся пристань була удекорована українськими і німецькими військовими прапорами. Адмірал, командуючий німецькою ескадрою, що на той час перебувала в Кілю, здав П. Скоропадському рапорт. Щойно гетьман з імператором зійшли на катер, піднісся на ньому його брейдвмпел і катер відбув від пристані, де оркестра вже грала Старо-Єгерський марш Чорноморського флоту [1].

«В цей мент, – як із захватом описував це дійство капітан-лейтенант С. Шрамченко, – на всіх німецьких військових кораблях, які були вже розквітчані прапорами,

⁴ Цього дня, 10 вересня 1918 р., у Києві між Українською Державою, з одного боку, та Німеччиною й Австро-Угорщиною, з іншого боку, було укладено нову Економічну угоду на 1918/1919 господарчий рік.

піднесли на гротмаштах великі українські військові прапори (як показалося, згідно з військово-морськими традиціями й міжнародним правом Німці мусли пошити більше сотні українських військових прапорів, так само, як Штандарт Гетьмана і його брейд-вмпел. Гетьманський катер пішов здовж кольтон великих лінійних кораблів. Були представлені всі типи військових кораблів до підводних човнів включно, а в повітрі пролітали ескадри гідропланів. Оркестри кораблів грали український Гімн, поки Гетьманський катер був на траверзі корабля, а пізніше Старо-Єгерський марш Чорноморської флотії. Матроси, як і старшини, у всьому білому виглядали дуже мальовничо. Пройшовши кольтони кораблів Гетьманський катер, уже «морестій», обігнув великий лінійний крейсер «Мольтке» рідного брата лінійного крейсера «Гeben», який натворив стільки клопоту Чорноморській Флотії в рр. 1914–1917 і який у сучасний момент знаходився у Севастополі на становищі союзника України. Гетьманський катер вертався при тій же параді, лише здовж другого борту кораблів. Нарешті катер прибив до правого кормового трапу (найпочеснішого) флягманського корабля і Гетьман разом із цісарем Вільгельмом II з усіма традиційними почесними вийшли трапом на корабель. У цей момент штандарт Гетьмана, Голови Української Держави піднісся на машті одночасно з імператорським штандартом Вільгельма II і в той же час, не вважаючи на те, що гарматний салют під час війни є відмінений, із усіх військових кораблів ураз загуркотів салют у 21 стріл, під час якого оркестри Флягманського корабля і всіх кораблів виконували український гімн» [25, с. 3–4].

На флягманському кораблі гетьман привітався за руку, з кожним окремо, з усіма старшинами корабля, як того вимагає військово-морська традиція, потім пройшов перед фронтом матросів, зійшов до адміральської каюти, де був влаштований сніданок. Після сніданку П. Скоропадський оглядав корабель. Відбуття гетьмана з корабля знову відбулося з усіма військово-морськими церемоніями. Після того П. Скоропадський разом із Вільгельмом II відвідали військово-морську школу підводного плавання [25, с. 4]. Тоді ж гетьман і кайзер були присутніми й на урочистому обіді у німецьких Морських зборах [21, арк. 21, 105].

Слід зауважити й на тому, що П. Скоропадський не взяв О. Палтова з собою у поїздку до Кілля, Кельна та на оглядини заводів Б. Круппа, а спеціально залишив його у Берліні для з'ясування цілої низки кардинальних і важливих питань. Серед таких були, зокрема, проблеми Криму, питання внутрішньої ситуації в Німеччині та, в цьому контексті, знайомство із лідерами соціалістичних партій, що були депутатами Райхстагу. Із останнім завданням, до речі, на думку самого гетьмана, О. Палтов впорався «дуже погано» [18, с. 280], очевидно, недооцінюючи значення й впливовість соціал-демократичних партій у тогочасній Німеччині.

Ретельно вивчався економічний досвід Німеччини та готувався ґрунт для налагодження й поживлення господарчого співробітництва між державами також і на приватному рівні, для чого у вересні 1918 р. до Німеччини прибула чергова українська торговельна делегація у складі з приватними підприємцями.

17 вересня П. Скоропадський повернувся до Києва і з'явився у своєму палаці так само несподівано, як і зник. Гетьман повернувся з Берліна надзвичайно задоволений візитом.

Відвідини кайзера дещо вплинули, принаймні ззовні, й на поведінку німецьких представників в Україні. Після того, як у Берліні німецькому посланцеві А. фон Мумму в імператорській ложі театру було вказано сидіти за спиною П. Скоропадського, його раніше зверхній тон змінився на лагідний. Негаймо після повернення гетьмана сталася й інша небачена до цього часу річ: німецький головнокомандувач власною персоною з'явився, аби дізнатися коли П. Скоропадський зможе його прийняти. До цієї поїздки головнокомандувач німецькими військами в Україні сам призначав гетьманові час зустрічі. І дійсно, наступного дня (18 вересня 1918 р.) у призначений гетьманом час командувач німецьких військ в Україні Г. фон Кірбах та його начальник Штабу В. фон Гренер у парадній формі прибули на зустріч зі П. Скоропадським і, за його ж словами, тримали себе мов підлеглі. Один лише В. фон Альвенслебен, як і раніше, зберігав свою незалежну та безтурботну поведінку [22, арк. 163–164].

12 жовтня П. Скоропадський здійснив візит-відповідь до приміщення Генерального штабу групи німецьких військ в Україні, де відбувся урочистий обід на його честь. Очільника держави супроводжували товариш міністра закордонних справ О. Палтов, новопризначений начальник власного пана гетьмана Штабу О. Аккерман, комендант гетьманського палацу К. Прісовський, ад'ютанти та інші члени почету. З німецького боку в обіді брали участь головнокомандувач німецькими військами в Україні Г. фон Кірбах, начальник Штабу В. фон Гренер, генеральний консул Німеччини в Україні Е. фон Тіль, штабні офіцери та старшини.

Під час обіду генерал-полковник Г. Кірбах виголосив тост на честь гетьмана П. Скоропадського та української армії, в якому, зокрема, зазначив:

«Ваша світлість. Щиро вдячний, що Ви прийняли моє запрошення, і вітаю Вас в наших стінах. Багато що змінилося з тих пір, як Ваша Світлість їх відвідали. Зі свіжими силами Україна продовжувала шлях створення могутнього і квітучого державного цілого, незморимою працею Вашої Світлості і визнаних Ваших радників. Вирівняно шлях до зміцнення. Держава лише тоді тільки може здійснити свої домагання щодо загальної поваги, коли спирається на надійні особисті засоби. Ваша Світлість доклалися до створення національної української армії. Я вчора мав задоволення бачити у себе командувачів частинами молодшої української армії, генералів, людей, в руки яких Ваша Світлість віддали відповідальну справу співробітництва у створенні молодшої армії. З усіх відомостей, що доходять до мене, я бачу, що ця справа успішно посувається вперед і багато вже досягнуто. Вашу Світлість прошу бути упевненим, що я, віддаючи належне високій її цінності для добробуту молодшої держави, стежу за діяльністю Вашою з повним розумінням і що як я, так і підлеглі мені установи, готові усіляко сприяти її успішності. Мені здається, що найкращий тост Вашій Світлості – це тост за процвітання молодшої української армії. Нехай швидше вона стає могутнім національним знаряддям, якого так потребує молода державність України, щоби остання могла власними силами зайняти належне їй місце.

Українській армії, що створюється, та її Вождю Гетьману України ура!» [15].

Його світлість пан гетьман відповідав наступним тостом:

«Вашій Ексцеленції я щиро вдячний за дружню вітальну промову. Мені особливо приємно чути від Вашої Ексцеленції, що потуги мої у створенні національної армії, що має стати твердою підвалиною самостійного українського державного організму, зустрічає настільки прихильне визнання з боку представників німецького головного командування. Я та мої співробітники зустрічаємо у всіх питаннях, що торкаються цього напрямку, щонайдоброзичливішу готовність піти назустріч не тільки практичній роботі в сенсі устаткування армії, але й шляхом високо цінних порад, що приділяються нам.

Його Величність німецький Імператор надіслав мені німецьких офіцерів в якості співробітників. І я дозволю собі висловити від імені України подяку цим людям, що віддаються своєму важкому, високо відповідальному завданню із завзяттям і розумінням справи. Хай закінчиться швидше спільна праця зі створення могутньої національної армії. Я підіймаю свій келих за процвітання хороброї німецької армії та її Верховного Вождя – Його Величності німецького Імператора» [15].

Для закріплення дипломатичного успіху від відвідин гетьманом П. Скоропадським Німеччини 23 вересня 1918 р. уряд (під тимчасовим головуванням М. Василенка) розглянув питання про відрядження до Берліна делегації вже для технічного продовження переговорів про Чорноморський флот і про умови передачі його Українській Державі. Відтак було ухвалено таку делегацію відправити, але із твердою позицією про те, що під час перемовин про флот вона має категорично наполягати на відсутності зв'язку між цим питанням і питанням про участь України у сплаті того боргу царської Росії, який прийняла на себе більшовицька Росія. При цьому ще більш жорстку позицію займав міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, якого підтримали міністр юстиції О. Романов й тимчасово керуючий Військовим міністерством О. Лігнау. Членів делегації мали підібрати міністри фінансів А. Ржепецький, торгу і промисловості С. Гутник, внутрішніх справ І. Кістяківський, а також товариш (заступник) міністра закордонних справ О. Палтов і товариш морського міністра М. Максимов [19, арк. 260–261].

На тлі успішного візиту гетьмана до кайзера військові справи Німеччини стрімко погіршувалися й виразно вказували на майбутню поразку у війні з країнами Антанти. Тож швидкоплинно несприятливими вимальовувалися й зовнішньополітичні перспективи Української Держави. За таких обставин, ускладнених соціально-політичною напругою в Україні, несформованою армією та загрозою зовнішньої агресії з боку як «червоної», так і «білої» Росії, надзвичайної ваги набувала плідна діяльність вітчизняної дипломатії. Усвідомлювали це і у владних коридорах на київських пагорбах, і в українських дипломатичних представництвах. Тим часом розпочався відступ німецьких військ у Фландрії... 29 вересня 1918 р. капітулювала Болгарія, а за нею – Туреччина.

Розумів складність, динаміку та спектр подальшого розвитку подій і посол Української Держави в Берліні Ф. Штейнгель [7, с. 95–124]. Вже 2 жовтня 1918 р. він телеграфував у Київ про безнадійність становища Німеччини, яке «велительно диктує нам необхідність увійти у зносини із Згодою, яка одна спроможна забезпечити державі її інтереси. Маю точні відомості, що Згода не зустрине перешкод для

окупації України, якщо про це прохати» [8, с. 151]. Телеграма посла мала наслідки. Вже 7 жовтня 1918 р. Рада міністрів постановила вжити усіх заходів і зусиль на усіх рівнях, «аби домогтися у випадковій відкриття Мирової конференції участі в ній Української Держави як самостійної і незалежної держави» [20, арк. 6–7].

Урядовці також просили міністра закордонних справ відкласти заплановану поїзду до Берліна, натомість представити урядові докладну програму й мету візиту, а також істотно підсилити склад своєї місії досвідченими дипломатами. Урядовці визнали вкрай необхідним розширити й активізувати роботу МЗС у нейтральних державах у напрямкові визнання ними України як самостійної й незалежної держави. Цікаво, що на цьому засіданні уряд доручив Д. Дорошенку «якомога прискорити представлення на схвалення Радою міністрів кандидата на пост посла у Берліні, котрий міг би замінити барона Штейнгеля, що наполягає на своєму звільненні за хворобою» [20, арк. 6–7]. Вочевидь, послові давалася ознака хворобливості, що тяглася з дитячих років, як і усвідомлення ним самим, та й членами уряду, потреби зміни особи посла на персону з антантофільською репутацією з огляду на карколомну трансформацію зовнішньополітичної атмосфери в Європі та світі. Це підкреслюється, зокрема, й дорученням міністрові закордонних справ і наголосом у ньому «якомога прискорити» цю ротацію.

Шукаючи шляхів до порозуміння з Антантою, гетьманський уряд відрядив дипломатичних представників не лише до нейтральних країн Скандинавії, Швейцарії та Румунії, а також у Вашингтон, Париж, Ясси. У цей час Рада міністрів оголошує про нейтралітет України, а її голова Ф. Лизогуб 16 жовтня 1918 р. у бесіді з представниками преси повідомив: «Український уряд заявляє, що він буде усіляко боротися із усіма виявами ззовні, котрі були б спрямовані до порушення нейтралітету України» [8, с. 151]. Наступного дня, 17 жовтня 1918 р., Австро-Угорська імперія розпалася й перетворилася на «Союз Держав»⁵. У Німеччині швидко насувалася демократизація. Більшовики ж уже почали поступово захоплювати північно-східну частину Чернігівщини [12, с. 391–392].

Дипломатичне представництво в Швейцарії набуло за таких обставин надзвичайної ваги і значення для України, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв'язків з країнами Антанти. Завдяки зусиллям Є. Лукасевича та Ф. Штейнгеля й за посередництвом дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося встановити контакти з державними колами країн Антанти й з'ясувати можливість їхньої згоди на переговори з українським урядом. З цього приводу міністр закордонних справ Д. Дорошенко зазначав: «Українське посольство [...] зробилося одним з осередків тогочасного дипломатичного світу у Берліні, що було важно з огляду на наші бажання увійти в ближчі зносини з нейтральними державами» [8, с. 152]. Ось чому 22 жовтня 1918 р. Д. Дорошенко виїхав з Києва до Берліна [10, с. 54], а звідти до Швейцарії, куди його

⁵ У день розпаду Австро-Угорщини, 17 жовтня 1918 р., дев'ять міністрів уряду Ф. Лизогуба подали до Ради міністрів записку про допомогу Росії в боротьбі з більшовиками та про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу країни в з'язку зі зміною міжнародної ситуації. Цей проросійський вектор підтримав впливовий «Протофіс», численні російські партії та організації, заможна частина Союзу хліборобів-власників, інші русофільські партії та угруповання. Восени 1918 р. П. Скоропадський підпав під шалений тиск внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників.

запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр В. Орландо [11, с. 58].

У Берлін Д. Дорошенко прибув 24 жовтня, де його зустрічав увесь склад українського Посольства на чолі з Ф. Штейнгелем. Спільно з послом міністр закордонних справ мав зустріч із німецьким колегою В. Зольфом, під час якої українські представники висловили клопотання, аби перебування німецької армії на території Української Держави було продовжене до того часу, поки Україна сама буде спроможна створити власну армію [13, с. 364–366]. Утім, варто зауважити, що зрештою Берлін все ж таки вирішив вивести свої війська з України, хоча чимало впливових діячів, особливо серед військових, не підтримували цього заходу (зокрема, проти негайного виводу війська виступали генерали Е. Людендорф, М. Гофман та В. Гренер).

Д. Дорошенко та Ф. Штейнгель відвідали також Г. фон Буше-Гадденгаузена⁶ й Новака, голову Райхстагу й деяких послів⁷. Згодом Д. Дорошенко згадував, що під час цих зустрічей «виявилось, що Ф. Р. Штейнгель досі не був ні з ким знайомий з парламентських кіл і вперше робив візити оце разом зі мною. Це була його помилка, котра дала себе відчутти саме в той час, коли йшли такі скорі зміни в німецькому правительстві й влада переходила до рейхстагу» [13, с. 364–366].

9 листопада 1918 р., у день, коли у Райхстазі розглядалося питання про позбавлення Вільгельма II права командування армією, німецький імператор давав Ф. Штейнгелю аудієнцію, під час якої вручив українському послу Вірчі грамоти. Протягом 20–25-хвилинної розмови кайзер розпитував Ф. Штейнгеля «чи Ви твердо стоїте на ґрунті самостійності держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?» тощо. У відповідь посол запевняв Вільгельма II в тому, що Україна тепер стоїть на ґрунті самостійності й буде своєю незалежною державою. Кайзер також цікавився релігійними відносинами в Україні, зокрема запитував про православну, римо-католицьку та уніатську церкви [24, с. 282]. Як виявилось, це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Німеччини [13, с. 370].

У цей же час високого гостя з Німеччини зустрічав й Київ. У перші дні листопада 1918 р. столиця Української Держави і гетьманський палац вперше і востаннє відвідав один з представників правлячої європейської вінценосної верхівки. Ввечері 29 жовтня до Києва з Ковно прибув молодший брат короля Баварії Людвіга III Віттельсбаха, син баварського принца-регента Луїтпольда Баварського та австрійської ерцгерцогині княжни Тосканської Августи Фердинанди Габсбург, ге-

⁶ 16 липня 1918 р. у Берліні заступник державного секретаря зовнішньополітичного відомства Німеччини Георг фон Буше-Гадденгаузен у присутності австро-угорського посла принца Готтфріда Гогенлоє-Шілінгсфюрста спалив український оригінальний примірник Таємного протоколу щодо статусу Галичини між УНР та Австро-Угорщиною, укладеного додатково до Берестейського мирового договору [26, с. 24]. Свого часу член делегації Центральної Ради М. Любинський 24 лютого 1918 р. у Бересті передав цей Таємний протокол Ф. Візнеру та німецькому послу в Австро-Угорщині Ф. фон Розенбергу, який відвіз документ до Берліна [17, с. 65]. Сьогодні оригінал австро-угорського примірника Протоколу зберігається в Австрійському державному архіві (у підрозділі: Державний архів Дому та Двору – архів МЗС Австро-Угорщини).

⁷ Тим часом Антанта переможно завершувала війну. 26 жовтня 1918 р. французький посланець у Яссах граф Сент-Олер виказав І. Коростовцю побажання, щоб гетьман «чим-небудь виявив перемену германофільської політики і згоду (свою) підтримати роботу союзників по відновленню ладу в Росії». 29 жовтня 1918 р. Німеччина прийняла вкрай важкі умови перемир'я, які їй продиктували переможці, і визнала себе переможеною. 9 листопада 1918 р. в Німеччині вибухнула революція, невдовзі владу кайзера було повалено, а вже 11 листопада 1918 р. було підписано Комп'єнтське перемир'я, яке поклало край Світовій війні.

нерал-фельдмаршал Баварії та Німецької імперії принц Леопольд Баварський у супроводі свого сина принца Георга та кількох осіб з його почету⁸.

Слід також додати, що з наступом німецьких військ у напрямку Криму сталася нагода відвідати й побачити Україну й іншому вінченосному принцу – Фрідріху-Християну Саксонському, синові останнього короля Саксонії Фрідріха Августа III (зрікся престолу 13 листопада 1918 р.). Він, зокрема, 25 травня 1918 р. разом із командуючим німецькими військами у східній частині Криму полк. Г. Россбахом і губернiальним старостою Таврії Васильєвим приймав парад кайзерівських військ у Мелітополі з нагоди уродин свого батька-короля.

А 29 жовтня 1918 р. на київському залізничному вокзалі вищі чини німецького військового командування в Україні на чолі з ген. Г. фон Кірбахом та почесною вартою зустрічали його королівську високість принца Леопольда Баварського. Української почесної варти не було, як і не було запрошено до зустрічі принца на вокзальному ганку й українських державних діячів. Лиш-но цей факт вже свідчить про те, що наприкінці жовтня – на початку листопада 1918 р., без малого за два місяці після відвідин гетьманом німецького імператора в Німеччині, офіційному Берліну уже було далеко не до внутрішніх українських негараздів і не до проблем офіційного Києва щодо втримання влади гетьманським режимом. Більше того, візит цей не був ані міждержавно-політичного рівня, ані офіційним робочим дипломатичним. Мета приїзду принца Леопольда до столиці України була більш прозаїчнішою – огляд стану баварських полків, що були розквартировані у Києві.

1 листопада о 13-й год. 30 хв. на Катерининській вулиці у присутності його королівської високості відбувся парад німецьким військам київського гарнізону. Того ж дня принц Леопольд Баварський із сином Георгом завітав до гетьманського палацу для зустрічі із П. Скоропадським. Цілком очевидно, що то був візит ввічливості... Та чи усвідомлював це достеменно сам ясновельможний? За чверть години по відбутті їх з гетьманського палацу, П. Скоропадський здійснив візит-відповідь високим гостям.

За день (3 листопада), перед від'їздом з України, о 17-й год. вечора принц Леопольд Баварський з принцем Георгом, з почетом супроводу та усім вищим складом київського німецького командування відвідали гетьманову Олександрю Скоропадську, яка у гетьманському палаці пригощала німецьких гостей чаєм [16].

Про зустріч цього разу із очільником держави сухі зведення тогочасної офіційної хроніки ані словом... Вочевидь, із початком листопада постберлінська ейфорія гетьмана істотно помарніла й П. Скоропадському вже було не до чаювання...

Тим не менш, усі ці події сильно змінили й самого П. Скоропадського, у нього буквально голова пішла обертом, він почав менше працювати, поводився дедалі

⁸ Варто зауважити, що принц Леопольд вже мав зустріч з представниками української влади. У грудні 1917 р. він у своїй штаб-квартирі приймав неофіційну делегацію Центральної Ради у складі М. Левитського, О. Севрюка і штабс-капітана Ю. Гасенка. Тоді у приватній розмові з ними, учасником котрої також були ген. М. Гофман, Закі Паша та барон Мірбах, баварський принц цікавився станом української армії й зізнався, що не знав до тієї пори про проголошення III Універсалом УНР. Принагідно зауважу, що формально він очолював німецьку делегацію на мирових переговорах у Бересті (його участь обмежилася офіційним привітанням від імені господарів). Він підписав 15 грудня 1917 р. договір про перемир'я з РСФРР, а після зриву перемовин більшовиками 18 лютого 1918 р. віддав наказ про наступ німецьких військ. Невдовзі, 3 березня 1918 р. саме він від імені Німецької імперії підписав Берестейський мирний договір з РСФРР.

самовпевненіше, не помічаючи кардинальних і карколомних змін у суспільстві та країні, перестав відчувати пульс навколишнього життя. Гетьман дедалі більше уваги звертав на зовнішні ознаки свого правління. Були замовлені його світлини, видано короткий нарис його бойової діяльності, порушено питання про значки, якими він хотів нагородити учасників перевороту, сформована комісія з істориків та вчених щодо встановлення гетьманської відзнаки, розпочато розробку орденів тощо. Його постійно займали численні родичі, що прибули з радянської Росії, по неділях після сніданку гетьман із сім'єю катався на пароплаві по Дніпру й обідав на лоні природи [22, арк. 166–167, 170].

Натомість, то була пора, саме коли над Українською Державою збиралися загрозливі ознаки майбутнього історичного буревію. І саме тоді гетьман почав поступово втрачати важелі контролю над ситуацією в країні й, водночас, ніби не помічав хиткості свого становища та перших ознак тектонічних змін не лише в Україні, а й у Європі цілком. «Він ніби відчув ґрунт під ногами, він перестав бути тією простою і працюючою людиною, якою був до цих пір. Влада й шана стали йому крутити голову, він за всією вірогідністю почав вірити у свій розум і силу, а головне непогрішимість... – зазначав Б. Стеллецький. – Оточений лестощами, залякуємих друзями, що владу в нього можуть відібрати, вбачаючи у всьому розумному і сильному – суперника, правитель починає усю свою увагу [зосереджувати] на своїй владі й намагається оточити себе людьми не небезпечними для нього за розумом і даруваннями.

[...] Повернувшись “Світлістю” з поїздки в Берлін, він перестав цікавитися з тією дошкульністю як це робив раніше поточними справами. [...] Цілі юрби підлабузників почали оточувати Скоропадського, на честь нього створювалися оди та вірші й він, утамований владою, скоротив час прийому міністрів, почавши їх приймати тільки до сніданку, а решту часу почав присвячувати в новому напрямку. Можливо гетьманство на Україні загинуло б і без цього, проте у будь-якому випадкові воно загинуло б іншим [шляхом?], а не так ганебно, як це сталося» [22, арк. 164–167].

Разом з тим існувала й інша реальність та інша оцінка гетьмана також його учасником і підлеглим вищого державно-політичного статусу. «Неправильна іноді оцінка становища гетьманом П. П. Скоропадським відбувалася не від того, що взята ним на себе вага влади була надто не по плечу, ні. Слід віддати справедливості гетьманові: він володів і немалим державним світоглядом, і за природного розуму достатньою освітою; він вмів швидко усвідомлювати центральне ество у доповідях, вмів задати серйозні питання, і прийти до нього з недостатньо вивченою справою, опираючись на пояснючу записку директора департаменту, було ризиковано. Якщо доповідь була складеною, – згадував гетьманський міністр В. Рейнбот, – то гетьман залишав його в себе і за день, два або давав точну резолюцію, або ставив доповідачу дуже обґрунтовані вимоги щодо додаткових свідчень і роз'яснень.

Ніколи в гетьмані не можна було бачити кавалерійського генерала старих часів, що вирішував усе на скоку бойового коня у впевненості у своїй непогрішимості в оковимірі. Можливо було, коли у перенасиченості й внаслідок надлишку різних висвітлень він і помилявся у виборі. Недоліки гетьмана були пов'язані з природою українця: недовірливість, прихованість і хитрість» [2, с. 90].

Не варто забувати й про німецький чинник тиску і, подеколи й диктату, а також про заочні впливи «вітру Антанти», про навколишні угруповання – аристократів-русофілів, що за духом були близькі П. Скоропадському, про українських патріотів-консерваторів, про українських лівих радикалів-опозиціонерів і більшовицько-есерівську терористично-шпигунську мережу, про військовиків-демократів, що «глибоко віддані ідеї «самостійності України», не помічали, однак, що міркують вони поза національного питання за чужою вказівкою осіб із конспектом праць Маркса, доповнених Леніним, у кишені» [2, с. 91].

П. Скоропадського практично роздирали радикали-опортуністи і радикали-революціонери, отруєні протилежними соціальними максималізмами та іншими «ізмами», німецько-австрійська та франко-британська геополітика, суцільна підозра й недовіра, що були нав'язані не лише інтригами оточення, а й самим історичним моментом. За таких сплетень непримиренних протиріч гетьман намагався, крізь потрясіння анархії, війни та крайнощі революційних буревіїв, провести незміцнену ще Українську Державу у врівноваженні усіх важелів суспільних течій та у впевненому поступі виражених державотворчих змін. Він прагнув уникнути внутрішньо української громадянської війни й, зберігши соборність держави, вивести Україну у стабільні води цивілізаційного майбуття, проте здійснити цей задум гетьманові не вдалося. І навряд чи у цьому є лише його провина...

Кардинальні зміни відбулися й у Мюнхені: 7 листопада 1918 р., після початку Листопадової революції в Німеччині, король Баварії Людвіг III Віттельсбах утік з палацу й 13 листопада зрікся престолу. Баварія набула незалежності й була оголошена республікою.

Тим часом в Україні події розвивалися з феєричною динамікою: 16 листопада заколотники умовилися з німецькою Військовою Радою (Soldatenrat) у Білій Церкві про нейтралітет, а вже наступного дня (17 листопада), захопивши Білу Церкву та Фастів, рушили на Київ. Утім швидкоплинність подій тоді практично не відводила часу на довгі роздуми і зважування можливих політико-дипломатичних комбінацій. Вже 2 грудня Рада міністрів, обговорюючи проект угоди німецького Головного військового командування в Україні із Директорією, заявляє, що подібний крок є фактичним визнанням ним уряду заколотників-повстанців, поряд із визнанням й уряду гетьмана. Відтак Рада міністрів ухвалила доручити міністрові закордонних справ «заявити письмовий протест німецькому командуванню і німецькому дипломатичному представнику, в якому вказати, що зазначена угода суперечить суверенності Української Держави, а також висловленим представником держав Згоди п. Енно принципам, в силу котрих право регулювати втручання німців щодо повстанців належить українському уряду та українському Головному командуванню» [20, арк 71–71 зв.]. Проте, як відомо, усі ці заяви вже не мали жодної ваги і значення... 14 грудня 1918 р. Гетьманат П. Скоропадського припинив своє існування.

Список використаних джерел

1. Америка. 1953. 29 квітня.
2. Воспоминания В.Е. Рейнбота о его пребывании в должности товарища министра внутренних дел, министра внутренних дел, а позже министра юстиции в составе правительства гетмана П.П. Скоропадского. Не ранее 31 декабря 1918 г. *Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: сборник документов*. Москва (Политическая энциклопедия), 2014. 1087 с.
3. Гай-Нижник П.П. Законодавче та нормативно-правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123 (№ 8). С. 28–36.
4. Гай-Нижник П. Олександр Палтов – державно-політичний діяч, заступник міністра закордонних справ Української Держави. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. К., 2016. С. 58–69.
5. Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1997. Т. 2. С. 353–396.
6. Гай-Нижник П.П. Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 128 (№ 1). С. 23–38.
7. Гай-Нижник П. Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. К., 2016. С. 95–124.
8. Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине. *Революция на Украине по мемуарам белых*, Москва, Ленинград, 1930. С. 136–185.
9. Діло. 1918. 6 вересня. С. 1.
10. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році. *Хліборобська Україна*. Відень. Зб. II, III і IV (1920–1921). С. 49–65.
11. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави у 1918 р. *У 60-річчя відновлення гетьманства*, Торонто, 1978. С. 48–59.
12. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання /упоряд.: К.Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002. Т.2. 352 с.
13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920), Мюнхен, 1969. 543 с.
14. Земскія Известія. 1918. 12 вересня (30 серпня).
15. Лучь. 1918. 16 жовтня.
16. Лучь. 1918. 3 листопада.
17. Несук М. Договір, спалений у присутності посла: Таємна угода між УНР і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. та її доля. *Політика і час*. 1993. № 6. С. 59–65.
18. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. К.: Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6.

20. ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 7.
21. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 291.
22. ЦДАВО України. Ф. 4547. Оп. 1. Спр. 1.
23. Цісар Вільгельм і Гетьман України. Діло. 1918. 10 вересня
24. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми. Торонто, 1971. 366 с.
25. Шрамченко С. Прапор голови Української Держави і українські воєнні прапори над Балтикою у 1918 році. *Ранок* (Дербі, Англія). 1953. Ч. 6. 30 травня 1953. С. 3.
26. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA), bd. 523, liasse XLVII / 12 g (Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien-Bukowina), z. 7611 (Februar–August, 1918).

References

1. Ameryka. 1953. 29 kvitnya.
2. Vospomynanyya V.E. Reynbota o eho prebyvanuy v dolzhnomy tovaryshcha mynystra vnutrennykh del, mynystra vnutrennykh del, a pozzhe mynystra yustytssy v sostave pravytel'stva hetmana P.P. Skoropadskoho. Ne ranee 31 dekabrya 1918 h. *Hetman P.P. Skoropadskyy. Ukrayna na perelome. 1918 hod: sbornyk dokumentov*. Moskva (Polytycheskaya entsyklopedyya), 2014. 1087 p.
3. Hay-Nyzhnyk P.P. Zakonodavche ta normatyvno-pravove pidgruntya stanovlennya dyplomatychnoy sluzhby Ukrayins'koyi Derzhavy za Het'manatu 1918 r. Hileya: naukovyy visnyk. 2017. Vyp. 123 (№ 8). P. 28–36.
4. Hay-Nyzhnyk P. Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyy diyach, zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukrayins'koyi Derzhavy. *Dyplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti*. K., 2016. P. 58–69.
5. Hay-Nyzhnyk P. Torhivel'no-promyslova polityka uryadu Ukrayins'koyi Derzhavy Het'mana Pavla Skoropads'koho 1918 r. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv*. K.: Instytut ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny, 1997. T. 2. P. 353–396.
6. Hay-Nyzhnyk P.P. Ukrayins'ka dyplomatiya v Nimechchyni u 1918 rotsi: zasnuvannya i diyal'nist' Posol'stva UNR ta Ukrayins'koyi Derzhavy v Berlini. Hileya: naukovyy visnyk. 2018. Vyp. 128 (№ 1). P. 23–38.
7. Hay-Nyzhnyk P. Fedir Shteynhel' – metsenat, hromads'ko-politychnyy diyach, posol Ukrayins'koyi Derzhavy v Nimechchyni. *Dyplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti*. K., 2016. P. 95–124.
8. Denykyn A.Y. Hetmanstvo u Dyrektoryya na Ukrayne. *Revoluytsyya na Ukrayne po memuaram bel'ikh*, Moskva, Lenynhrad, 1930. P. 136–185.
9. Dilo. 1918. 6 veresnya. P. 1.
10. Doroshenko D. Doshcho pro zakordonnu polityku Ukrayins'koyi Derzhavy v 1918 rotsi. *Khliborobs'ka Ukrayina. Viden'. Zb. II, III i IV (1920–1921)*. P. 49–65.
11. Doroshenko D. Zakordonna polityka Ukrayins'koyi Derzhavy u 1918 r. U 60-richchya vidnovlennya het'manstva, Toronto, 1978. P. 48–59.

12. Doroshenko D. *Istoriya Ukrayiny, 1917–1923 rr. V 2-kh t.: Dokumental'no-naukove vydannya / uporyad.: K.Yu. Halushko*. K.: Tempora, 2002. T.2. 352 p.
13. Doroshenko D. *Moyi spomyny pro nedavnye mynule (1914–1920)*, Myunkhen, 1969. 543 p.
14. *Zemskiya Yzvestiya*. 1918. 12 veresnya (30 serpnya).
15. *Luch*. 1918.16 zhovtnya.
16. *Luch*. 1918. 3 lystopada.
17. Nesuk M. *Dohovir, spalenny u prysutnosti posla: Tayemna uhoda mizh UNR i Avstro-Uhorshchynoyu vid 8 lyutoho 1918 r. ta yiyi dolya. Polityka i chas*. 1993. № 6. P. 59–65.
18. Skoropads'kyu P. *Spohady. Kinets' 1917 – hruden' 1918*. K.: Kyiv – Filadel'fiya, 1995. 493 p.
19. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (TsDAVO Ukrayiny)*. F. 1064. Op. 1. Spr. 6.
20. *TsDAVO Ukrayiny*. F. 1064. Op. 1. Spr. 7.
21. *TsDAVO Ukrayiny*. F. 3766. Op. 1. Spr. 291.
22. *TsDAVO Ukrayiny*. F. 4547. Op. 1. Spr. 1.
23. *Tsisar Vil'hel'm i Het'man Ukrayiny. Dilo*. 1918. 10 veresnya
24. *Shkil'nyk M. Ukrayina u borot'bi za derzhavnist' v 1917–1921 rokakh. Spomyny i rozdumy*. Toronto, 1971. 366 p.
25. *Shramchenko S. Prapor holovy Ukrayins'koyi Derzhavy i ukrayins'ki voyenni prapory nad Baltykoyu u 1918 rotsi. Ranok (Derbi, Anhliya)*. 1953. Ch. 6. 30 travnya 1953. P. 3.
26. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA). Hausund Hof Staatsarchiv (HHStA), I Politisches Archiv (PA), bd. 523, liasse XLVII / 12 g (Geheimprotokoll vom 8.2.1918 betreffend die Teilung Galiziens und Bildung eines ukrainischen Kronlandes Ostgalizien-Bukowina), z. 7611 (Februar–August, 1918).

УДК 930.253:94(477:560) «1918/1922»

Мехмет Фахрі Фурат,
доктор історичних наук,
професор Стамбульського університету
(Туреччина, Стамбул)

ОПРИЛЮДНЕНІ ДОКУМЕНТИ ОТОМАНСЬКИХ АРХІВІВ ТА ЇХ ВАЖЛИВІСТЬ ДЛЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЧЕТВЕРНИМ СОЮЗОМ

У статті йдеться про документи до історії встановлення та розвитку дипломатичних відносин між Україною та Туреччиною у 1918 – 1921 рр., що зберігаються в Османському архіві при Кабінеті Міністрів Туреччини у Стамбулі. Висвітлюється позиція османської делегації під керівництвом Талаата Паші щодо участі представників Української народної республіки в переговорах у Брест-Литовську. Розглядаються документи про початок діяльності української дипломатичної місії у Стамбулі, визнання Миколи Левитського представником України в Стамбулі,